
SARA HEINÄMAA

MITÄ ON FENOMENOLOGIA?

JOHDATUS *PHÉNOMÉNOLOGIE DE LA PERCEPTION* -TEOKSEN ESIPUHEESEEN

Maurice Merleau-Pontyn *Phénoménologie de la perception* ilmestyi vuonna 1945 usean vuoden tutkimusjakson tuloksena. Teoksen pääteemana on havainto ja sen yhteys ruumiinliikkeeseen. Husserlia seuraten Merleau-Ponty argumentoi, että havainto on kaiken reaalisen lähtökohta, niin tilan kuin siinä ilmenevien olioiden. Myös ideaalisen alkuperä on liikkuvassa havaitsevassa ruumiissa. Tarkastelu koskee tältä osin ennen muuta geometrian ja kielten edellyttämiä ideaalisia olioita. Viime kädessä kysymyksen alaiseksi asettuu kuitenkin fenomenologian oma alkuperä – sikäli kuin tämä tiede pyrkii kartoittamaan kokemuksen ideaalisia piirteitä.

Phénoménologie de la perception “löydettiin uudelleen” 1900-luvun lopulla. Merleau-Pontyn fenomenologia ohitettiin pitkään eksistentiaalisena muoti-ilmiönä ja tietoisuusfilosofian jäänteinä, mutta vuosituhannen viimeiset filosofiset keskustelut – keskustelut ruumiista, sukupuolesta ja filosofian lopusta – ovat herättäneet laajan mielenkiinnon hänen työhönsä.

Ensinnäkin epistemologit, kognitiotieteilijät ja tekoälytutkijat ovat palanneet Merleau-Pontyn teoksiin etsiessään vaihtoehtoja niin sanotulle symboliselle mallille, joka

on hallinnut kognition tutkimusta 1950-luvulta 1980-luvulle.¹ Yksi tekoälytutkimuksen mielenkiintoisimmista tuloksista on negatiivinen: havaitsemisen ja liikkeen jäljitteleminen tietokonejärjestelmällä on osoittautunut huomattavasti vaikeammaksi kuin teoreettisen päättelyn ja kielenjäsentämisen simulaatio. Merleau-Pontyn fenomenologia on auttanut ymmärtämään tämän vaikeuden luonnetta. Myös kognitiotutkimuksesta eriytynyt uusi organisaatio-tutkimus on käyttänyt hyväkseen Merleau-Pontyn kuvauksia. Paljon huomiota saanut keskustelu tiedon esikielellisistä, “hiljaisista”, alueista (*tacit knowledge*) perustuu pitkälti Merleau-Pontyn työhön.²

Toisaalla monet seksuaalisuuden tutkijat ovat palanneet Merleau-Pontyn ajatteluun.³ *Phénoménologie de la perception* -teoksen seksuaalisuutta käsittelevä luku sisältää kysymyksiä ja käsitteitä, jotka johtavat ajattelemaan sukupuoli-ilmiötä uudella tavalla. Merleau-Pontyn tuotanto on samalla osoittautunut merkittäväksi filosofianhistorialliseksi lähteeksi; se on vaikuttanut muun muassa Michel Foucaultin, Luce Irigarayn ja Judith Butlerin seksuaalisuus- ja sukupuoli-käsityksiin.

Fenomenologian sisällä Merleau-Pontyn työn mielenkiintoisimpia alueita ovat keskustellut fenomenologisen menetelmän luonteesta, filosofisen tutkimuksen mahdollisuudesta sekä suhteesta kielen ja tieteen perinteisiin. Nämä keskustelut sisältävät myös omaperäisen näkemyksen filosofianhistoriallisesta työstä. Filosofisen teoksen tai ajatussuunnan tutkiminen ei Merleau-Pontyn mukaan merkitse rationaalista rekonstruktiota eikä hegeliläistä synteesiä vaan sitä, että ajattemme edeltäjiemme työstämiä kysymyksiä uudelleen heidän teostensa läpi ja niiden kanssa.

* * *

Phénoménologie de la perception on tekstuaalisesti monitasoinen teos. Yhtäältä Merleau-Ponty keskustelee filosofisen perinteen kanssa, mutta toisaalta hän tutkii ja kommentoi erityistieteiden, ennen muita kokeellisen psykologian, hahmopsykologian ja havainnonfysiologian, tuloksia ja lähtökohtia. Teoksen keskusteleva luonne saattaa pintapuolisessa tarkastelussa jäädä huomaamatta, sillä varsinaisessa pääteoksissa on vähän viittauksia ja myös alaviiteet ovat suhteellisen niukkoja. Taustojen tutkiminen on siksi välttämätöntä Merleau-Pontyn argumentin seuraamiseksi. Näistä tärkein on – Merleau-Pontyn omien sanojen mukaan – Husserlin fenomenologia.

Phénoménologie de la perception kommentoi Husserlin koko tuotantoa, varhaisteoksista myöhäisiin käsikirjoituksiin. Tärkeimpiä lähtökohtia ovat *Ideen*-teoksen toinen osa, *Krisis*-teoksen käsikirjoitus sekä *Erfahrung und Urteil*. Merleau-Ponty tunsi Husserlin myöhemmät työt käsikirjoitusten muodossa ja tutki niitä toistuvasti, aluksi Louvainin Husserl-arkistossa mutta myöhemmin lainoina Pariisissa. Näistä teoksista löytyvät muun muassa *elävän ruumiin* (*Leib, corps vécu*) ja *elämiss maailman* (*Lebenswelt*) keskeiset käsitteet.⁴

Phénoménologie de la perception sisältää myös monia teemoja ja ajatuskulkuja, jotka yleensä tunnetaan "heideggerilaisi-

na". Esipuheessa Merleau-Ponty kuitenkin toteaa, että Heideggerin *Sein und Zeit* ei ole enempää eikä vähempää kuin Husserlin yhden keskeisteen – elämiss maailman – eksplikaatio.⁵ Läpi koko teoksensa Merleau-Ponty painottaa, että hänen ajattelunsa lähtökohdat ovat Husserlin fenomenologiassa. Hän tarkoittaa tällöin ensi sijassa työnsä ongelmanasettelua ja menetelmää – ei mitään yksittäistä teemaa vaan tapaansa käsitellä eri teemoja.

Tämä pääpainotus säilyy Merleau-Pontyn tuotannossa aivan myöhäisimpiin teksteihin saakka. Esseessään *Le philosophe et son ombre* (1959) sekä postuumissa teoksessaan *Le visible et l'invisible* (1964) Merleau-Ponty toteaa, että hänen tavoittelemansa uudenlainen ontologia on saavutettavissa vain Husserlin menetelmällä.⁶ Merleau-Ponty ei niinkään nähnyt tehtäväkseen tulkita Husserlin teoksia kuin jatkaa ja kehittää sitä kysymisen tapaa, jonka löysi tämän töistä.⁷

Phénoménologie de la perception ei kuitenkaan ole pelkästään Husserl-kommenttaari. Teos sisältää laajoja jaksoja, joissa Merleau-Ponty keskustelee monien aikalaisajattelijoittensa kanssa. Esimerkiksi filosofista metodia koskevat tulkinnot perustuvat pitkälti Husserlin assistentin Eugen Finkin kirjoituksiin, tietoisuutta koskevat osuudet kritisoivat Jean-Paul Sartren käsityksiä, ja ilmaisua koskevissa jaksoissa näkyy selvästi Ernst Cassirerin vaikutus.

Oman aikansa keskustelujen lisäksi Merleau-Ponty nojaa jatkuvasti filosofian historiaan ja siellä ennen muita Descartesin *Mietiskelyihin*, Spinozan *Etiikkaan* ja Kantin kolmeen *Kritiikkiin*. Lähteiden joukossa on filosofisten teosten ohella myös taideteoksia. Näkemistä ja näkyvää koskevat keskustelut tukeutuvat Cézannen maalaustaitteeseen ja siitä esitettyihin tulkintoihin. Muistia ja ajallisuutta koskevat analyysit viittaavat Proustin kaunokirjallisiin kuvauksiin. Merleau-Pontyn mukaan ankaran tieteen vaatimus ei johda irrottamaan filosofiaa kirjallisuudesta, vaan päinvastoin runous on välttämätöntä kaikille niille,

jotka aktuaalisen kokemuksen lisäksi pyrkivät tutkimaan mahdollista ja olennaista.⁸

* * *

Varhainen kommentaattori Remy Kwant toteaa, että esipuhe, jonka Merleau-Ponty kirjoitti laajaan teokseensa, on yksi parhaista fenomenologiaa kuvaavista teksteistä. Merleau-Ponty laati esipuheen jälkikäteen, varsinaisen tekstiosuuden valmistuttua, selvittääkseen lukijoilleen työnsä metodisia lähtökohtia ja filosofista tehtävänasettelua. Teksti on lyhyt suhteessa teoksen koko mittaan, mutta se luo kehiksen, josta käsin teoksen muita osia ja niiden muodostamaa kokonaisuutta tulee tutkia ja tulkita.

Merleau-Ponty lähtee liikkeelle kysymyksestä “Mitä on fenomenologia?” Ja edelleen: miksi tämä tieteenala on yhä vailla selkeää kuvaa omasta alueestaan ja sisällöstään, monta vuosikymmentä syntyänsä jälkeen? Merleau-Ponty vastaa epäsuorasti tarkastelemalla fenomenologian neljää keskeistä teemaa: paluuta asioihin itseensä, fenomenologista reduktiota, olemuksia ja intentionaalisuutta.

Viime kädessä hän esittää, että mitäkysymykseen ei ole ratkaisua – ei voi olla – sillä filosofia on olennaisesti ennakoimaton hanke. Jokainen väite lopullisesta ratkaisusta perustuu filosofista tehtävää koskevaan väärinkäsitykseen. Filosofit eivät ole oppineet eikä tietäneet vaan pysyvästi aloittelija; hän ei vastaa esitettyihin kysymyksiin vaan opettelee kysymään. Tämä perusnäkemys sitoo esipuheessa yhteen fenomenologian keskeisten teemojen käsitteilyn, keskustelut paluusta, reduktiosta, olemuksista ja intentionaalisuudesta.

Ensimmäiseksi Merleau-Ponty painottaa, että “paluu asioihin itseensä” ei ole idealistinen käänös tietoisuuteen vaan paluu maailmaan sellaisena kuin se ilmenee meille ennen selityksiä ja analyyseja. Kaikissa tapauksissa fenomenologin ensimmäisenä tehtävänä on “herättää uudelleen” kokemus – ikään kuin kaivaa koke-

mus esiin sitä koskevien teorioiden alta. Kun tutkimus koskee havaintoa, on palattava näkemään, kuulemaan ja tuntemaan. Tämän jälkeen tehtävänä on kuvata kokemus ja sen kohde: näkeminen ja nähty, kuuleminen ja kuultu, tunteminen ja tunnettu. Kuvauksen tulee olla vapaa teoreettisista sitoumuksista, ja analyysi voi tapahtua vasta kuvauksen jälkeen, sen ehdoilla. Näillä perusteilla Merleau-Ponty päätyy kyseenalaistamaan Husserlin tarjoamat analyysivälineet, käsitteellisen jaon teettisen aktiin ja aktin objektiin (*noesis ja noema*). Affektiivinen havainto ei hänen mukaansa jäsenny tällaisiin kategorioihin.

Toiseksi Merleau-Ponty korostaa, että fenomenologinen reduktio ei ole ratkaisumenetelmä. Säännön ja ohjeen sijasta reduktio muistuttaa yllättävää tapahtumaa, joka saa meidät näkemään asiat toisin kuin olemme tottuneet, toisin kuin käytännöllinen elämämme edellyttää.⁹ Filosofin tehtävänä ei ole etsiä vastauksia ennalta asetettuihin kysymyksiin vaan löytää ja asettaa uudenlaisia kysymyksiä, kohdata maailma tuntemattomana ja paradoksaalisena.¹⁰

Kolmanneksi Merleau-Ponty esittää, että olemusten asema fenomenologisessa tutkimuksessa käsitetään usein väärin. Olemukset eivät hänen mukaansa ole filosofisen työn lopullisia tavoitteita vaan ainoastaan keinoja, joiden avulla voimme ottaa etäisyyttä kokemuksestamme, siirtyä aktuaalisesta mahdolliseen ja tulla näin tietoisiksi intresseistämme ja sidoksistamme. Merleau-Ponty esittää tässä tunnetun verkon: olemukset ovat kuin kalastajan verkko, joka nostaa syvyydestä pintaan ennennäkemättömiä olioita – ei vain sellaisia, joita kalastaja tavoitteli, vaan myös sellaisia, joita hän ei osannut kuvitella.

Neljänneksi Husserlin ansio ei Merleau-Pontyn mukaan ole intentionaalisuuden “löytämistä” vaan intentionaalisuuden eri muotojen tinkimättömässä tutkimisessa. Merleau-Ponty painottaa, että Husserlin teokset eivät kuvaa pelkästään sitä akti-objekti-intentionaalisuutta, joka jäsentää arvostelmia ja päätöksiä. Tämän

lisäksi Husserlin työ paljastaa perustavamman operatiivisen intentionaalisuuden, joka kuuluu havainnoille, haluille ja tunteille. Intentionaalisuuden eri kerrosten tutkimisen kautta fenomenologiasta voi Merleau-Pontyn mukaan tulla geneettistä työtä, merkityksen alkuperän jäljittämistä.

Esipuheen lopussa Merleau-Ponty esittää, että fenomenologinen perinne sisältää erityislaatuisen käsityksen objektiivisuudesta ja rationaalisuudesta. Tässä on hänen mukaansa fenomenologian pää-

saavutus. Todellisuutta ei ymmärretä yksilösubjektin vastakohtaksi vaan subjekteja yhdistäväksi kentäksi. Maailma on leikkauspiste, jossa eriaikaiset kokemukseni kohtaavat ja kytkeytyvät toisten kokemuksiin.

Totuuden tavoittelu ja rationaalisuus eivät näin ollen edellytä pelkästään, että ajatteleva minä erottuu maailmasta ja toisista ihmisistä. Totuus ja järki edellyttävät lisäksi, että minä kääntyy toisten puoleen kysyen.

v i i t t e e t

1. Esim. Varela, Thompson ja Rosch 1991.
 2. Yleensä esikielellisen, "hiljaisen", tiedon käsite jäljitetään Michael Polanyin 1960-luvun teoksiin (esim. Dreyfus 1990, Tuomi 1999). Idean juuret ovat kuitenkin syvemmät: käsitteellä on keskeinen rooli Merleau-Pontyn havainnonfenomenologisessa argumentissa ja sen olennaiset elementit löytyvät jo Husserlin teoksista.
 3. Esim. Grosz 1994.
 4. Merleau-Pontyn työstä Husserlin tekstien parissa ks. Toadvine 2001.
 5. Merleau-Pontyn filosofiasta esitetyt varhaiset tulkinnat korostavat hänen Husserl-luentansa kriittistä puolta. Näiden tulkintojen valossa Merleau-Ponty näyttää hylkäävän fenomenologian. Viimeisimmät tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet tämän käsityksen monelta osin virheelliseksi, ks. esim. Zahavi 1996, Barbaras 1998, Heinämaa 2001.
- Osa kommentaattoreista esittää, että Heideggerin fundamentaaliontologia on Merleau-Pontyn filosofian – erityisesti myöhäistuotannon – implisiitti lähtökohta. Tähän tapaan argumentoi esimerkiksi Leonard Lawlor (2001). Heideggerilaisia tulkintoja vastaan on esitetty, että yhteys on pelkästään temaattinen ja että Merleau-Pontyn filosofian – sekä varhaisen havainnonfenomenologian että myöhäisen ontologian – menetelmä ja motiivi löytyy Husserlin teoksista. Esimerkiksi Jacques Taminiauxin (1977) tulkinta korostaa Husserl-yhteyden ratkaisevaa roolia koko tuotannossa.
6. Merleau-Ponty suunnitteli *Le visible et l'invisible* -teoksesta filosofiansa laajaa kokonaisuutysta. Työ jäi kuitenkin kesken jo alkuvaiheessa Merleau-Pontyn sairastuttua. Kuoleman jälkeen julkaistu laitos käsittää moniosaiseksi suunnitellusta teoksesta vain ensimmäisen osan neljä ensimmäistä lukua. Näihin on kuitenkin liitetty laajat muistiinpanot, jotka antavat kuvan kokonaisuuden laajuudesta.
 7. Tästä tehtävänasetuksesta ja sen suhteesta filosofianhistorialliseen tutkimukseen ks. Taminiaux 1977; Heinämaa 2000, 83–85.
 8. Husserl huomauttaa *Ideen*-teoksessa, että mielikuviutus tarjoaa perusaineksen kaikille olemuksille koskeville tieteille (IdI §70: 163).
 9. Fenomenologisen reduktion eri vaiheista ja suhteesta eideettiseen reduktioon ks. Heinämaa 2001.
 10. Tässä metodologisessa kannassa näkyy Eugen Finkin työ vaikutus. Merleau-Ponty viittaa kahteen tekstiin: "Die phänomenologische Philosophie Edmund Husserls in der gegenwärtigen Kritik" (1933) ja "Das Problem der Phänomenologie Edmund Husserls" (1939). Tästä yhteydestä tarkemmin ks. Heinämaa 2001. Ajatus reduktiosta ihmetyksenä löytyy jälkimmäisestä tekstistä, toisin kuin Merleau-Pontyn viitteet antavat ymmärtää.

KIRJALLISUUS

- Barbaras, Renaud 1998: *Le tournant de l'expérience: Recherches sur la philosophie de Merleau-Ponty*, Grenoble: Jérôme Millon.
- Dreyfus, Hubert L. 1990: "Socratic and Platonic sources of cognitivism", teoksessa J.-C. Smith (toim.): *Historical Foundations of Cognitive Science*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Fink, Eugen 1933: "Die phänomenologische Philosophie Edmund Husserls in der gegenwärtigen Kritik", *Kant-Studien*, 1. numero, s. 229–383.
- 1939: "Das Problem der Phänomenologie Edmund Husserls", teoksessa *Studien zur Phänomenologie 1930–1939*, Haag: Martinus Nijhoff.
- Grosz, Elisabeth 1994: *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Heinämaa, Sara 2000: *Ihmetys ja rakkaus: esseitä ruumiin ja seksuaalisuuden fenomenologiasta*, Helsinki: Nemo.
- 2001: "From decisions to passions: Merleau-Ponty's interpretation of Husserl's reduction", ilmestyy teoksessa Lester Embree ja Ted Toadvine (toim.), Dordrecht: Kluwer.
- Husserl Edmund, 1913: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie, Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie, Husserliana, Band III*, toim. Walter Biemel. Haag: Martinus Nijhoff.
- Kwant, Remy 1963: *The Phenomenological Philosophy of Merleau-Ponty*, Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Lawlor, Leonard 2001. Artikkelii ilmestyy teoksessa Lester Embree ja Ted Toadvine (toim.), Dordrecht: Kluwer.
- Madison, Gary 1991: *The Phenomenology of Merleau-Ponty*, Athens: Ohio University Press.
- Taminiaux, Jacques 1977: "La phénoménologie dans le dernier ouvrage de Merleau-Ponty", teoksessa *Le regard et l'excédent*, Haag: Martinus Nijhoff.
- Toadvine, Ted 2001: "Merleau-Ponty's reading of Husserl: A Chronological Overview", ilmestyy teoksessa Lester Embree ja Ted Toadvine (toim.), Dordrecht: Kluwer.
- Tuomi, Ilkka 1999: *Corporate Knowledge: Theory and Practice of Intelligent Organizations*, Helsinki: Meaxis.
- Varela, Francisco, Evan Thompson ja Eleanor Rosch 1991: *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Zahavi, Dan 1996: *Husserl und transzendente Intersubjektivität: Eine Antwort auf die sprachtheoretische Kritik*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer.